

JO MAZĀKA CILPA, JO LABĀKA APRITE

Dirku Jepsenu (*Dirk Jepsen*) pazīstu jau sen. Viņš ir inženieris, vada ekoloģijas un politikas institūtu «Ökopol» Vācijā, kopā esam strādājuši vides aizsardzības projektos. Kad meklēju ekspertu aprites ekonomikā, vairāki cilvēki Hamburgā man ieteica tieši viņu – Dirks ir viens no konsultantiem, kas piedalās Eiropas līmeņa pētījumos par šo tēmu. Vēlāk, pārrakstot intervijas ierakstu, atkal priecājos par atziņām unapvāršņiem, ko Dirkam izdodas pavērt aprites ekonomikas kontekstā.

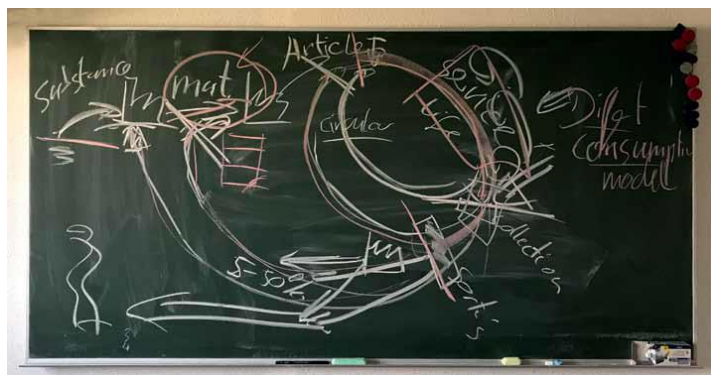
Uz interviju Dirks atnāk, kā vienmēr, smaidīgs, enerģijas pārpilns, un uzreiz ķeramies vēršim pie ragiem.

– Aprites ekonomika... Ko ietver šis jēdziens?

– Jēdziens «aprites ekonomika» ir kļuvis par modes

vārdu, un dažkārt ir grūti saprast, ko cilvēki, šo jēdzienu lietojot, ar to domā. Šobrīd to bieži izmanto, spriežot par pārmaiņām atkritumu apsaimniekošanas politikā, bet atkritumu tēma ir tikai maza aprites ekonomikas daļa, turklāt nebūt ne tā interesantā- kā. Ar atkritumu pārstrādes kvotu celšanu nepietiek, lai uzsāktu nepieciešamās pārmaiņas, – ir jāsaprot, ka šobrīd mēs esam ļoti tālu no tā, ko var saukt par aprites ekonomiku. Mēs dzīvojam lineārajā ekonomikā – saražo, izlieto, izmet... Materiāli plūst pa taisno no ieguves vietas uz ražotni un pēc izmantošanas uz izgāztuvi. Tikai neliela to daļa tiek savākti, pārstrādāti un atgriezti atpakaļ sistēmā. Grūti aiziet no lineārās sistēmas. Piemēram, Alana Makartura fonds ir pieteicis jaunu plastmasas iniciatīvu «The New Plastics Economy», kas rotājas ar skaistām bildītēm, tomēr – vēl aizvien tur no aprites ir pavisam maz, vēl aizvien lineārā plūsma un tikai nelielas aprites cilpas.

Domājot par aprites ekonomiku, ir jāsāk domāt, ko tieši mēs gribam atgriezt aprītē. Vai mēs runājam par vielām, materiāliem vai precēm – lietām, izstrādājumiem? (Krītam skrapstot, Dirks uz tāfeles uzzīmē shēmu, kuru es mazliet «uzfrišināju» un latviskoju – aut.)

Aprites ekonomikā mums būtu jāpanāk, ka atkal un atkal izmantojam pašas lietas – jo mazāka cilpa, jo mazāks resursu patēriņš šo lietu saražošanai –, bet šobrīd mēs reti tās izmantojam atkārtoti, kur nu vēl materiālus. Tas nemaz nav vienkārši. Piemēram, plastmasas gadījumā

mēs nerunājam par vienkāršām vielām – tās ir polimēri, kam pievienotas citas vielas īpašību uzlabošanai. Arī auduma šķiedras satur daudz dažādu citu piedevu, krāsvielu. Tāpēc mēs ikvienu materiālu tā atgriešanai apritē sadalām līdz vienkāršām vielām, piemēram, metālu sakausējumu līdz atsevišķiem metāliem. Bet pat tad mēs šo vielu nevaram izmantot tāpat kā iepriekš, jo tā nebūs tik tīra kā jauniegūtā, jo saturēs daudz lieku piemaisījumu. Un arī pašas vielas mēs atgriežam apritē maz – tikai 5–10 procentus. Arī attiecībā uz tādiem salīdzinoši viegli atgūstamiem metāliem kā alumīnijs un tērauds tikai aptuveni puse no tirgū nonākošā metāla ir no otrreizējās pārstrādes. Daļēji tas ir kāpjošā pieprasījuma dēļ, un mēs savās mājās veidojam šo metālu uzkrājumus lietu izskatā. Vēl trakāk ir attiecībā uz tehnisko plastmasu – to, kas nav iepakojumā, bet izmantota pašām lietām. To mēs praktiski neatgūstam un nepārstrādājam.

– Bet kas ir lielākā problēma? Inženieri nespēj rast risinājumu? Vai arī mūsu dzīvesveids ir pretrunā ar aprites ekonomiku?

– Tas ir jautājums par atbildības sadalījumu un informācijas plūsmu. Iedomāsimies, ka materiālos un detaļās ir jāsašķiro vecs televizors vai ledusskapis. Ko mēs par tiem zinām? Kādi materiāli izmantoti, kādus piemaisījumus tie satur? Ledusskapja ražotājs daudz labāk zina, kādus materiālus un kādas vielas viņš tur izmantojis. Un arī tad – ne vienmēr, ne par visiem materiāliem un to piedevām. Piemēram, Eiropas Ķīmisko vielu aģentūra mēģināja dažādiem materiāliem noteikt pamata sastāvu. Par tēraudu mēs kaut ko zinām, jo tērauda sakausējumiem ir vienoti standarti. Bet plastmasu ražotāji vilcinās ar vienotu standartizāciju, saucsim to par plastmasas nomenklatūru. Plastmasas nozarē mums ir lieli spēlētāji un tad ir daudz mazo spēlētāju – katrs ar savu firmas noslēpumu –, kas saviem produktiem – uzlabotajai plastmasai – piešķir jancīgus, neko neizsakošus nosaukumus. Šādām plastmasām katrai ir savs specifiskais mērķis un sastāvs, bet tām netiek prasītas drošības datu lapas vai cita veida informācija, kas atklātu to sastāvu.

Un tā tas ir ne tikai plastmasas nozarē – tas pats attiecas arī uz stiklu, virsmas pārklājumiem, krāsām, kompozītmateriāliem. Mūsdienās tirgū ienāk daudz augsto tehnoloģiju kompozītmateriālu ar nezināmu sastāvu. Tas pats attiecas arī uz iepakojumu. Pat parastais plastikāta maisiņš vairs nav parasts maisiņš – tam var būt trīs slāņi, no kuriem viens ir parastais slānis, cits skābekli aizturošais slānis, un to mēs nevaram vairs tik vienkārši pārstrādāt. Tāpēc pat Vācijā, kur šķirošana un pārstrāde ir labi attīstīta, mēs pārstrādājam tikai 40 procentu iepakojuma un atgriežam to aprītē kā izejvielas. Ražotājam, kas kombinē dažādus materiālus, lai ražotu produktu, ir ierobežotas zināšanas par materiālu sastāvu. Arī produkta dzīves laikā notiek tā izmaiņas, piemēram, pārkrāsojot mēbeli. Tiesa, nereti industrija pārmērīgi izceļ šīs pārmaiņas, bet tās ir nenozīmīgas, salīdzinot ar tām ietekmēm, kas notiek, radot materiālu, un par ko mēs neko daudz nezinām. Dažiem produktiem likums uzliek ražotāja atbildību par to pārstrādi, bet ar to nepietiek, jo tad, kad dzīvi izbeigušais produkts nonāk šķirošanas sistēmā, ražotāja atbildība arī ir beigusies – to pārņem atkritumu šķirotājs. Bet, ja ražotājs būtu burtiski atbildīgs par pārstrādi, viņš šo lietu jau projektētu citādāk. Tātad zināšanu trūkums par materiālu sastāvu un dalītā atbildība ir šķēršļi ceļā uz aprītes ekonomiku. Tikai atsevišķām nozarēm, piemēram, pārtikas ražotājiem, kosmētikas ražotājiem, šobrīd ir prasības atklāt produktu sastāvu, bet arī tad ar izņēmumiem un ne attiecībā uz iepakojumu. Ja datoru ražotājs pats savāktu savus datorus pēc lietošanas, viņš zinātu, kas tajos iekšā un ko ar tiem materiāliem tālāk darīt.

– Bet kā ar pārvadāšanas ietekmi uz vidi, lai aizgādātu nolietoto preci atpakaļ pie ražotāja?

– Augsto tehnoloģiju produktiem to pārvadāšanas radītā ietekme uz vidi ir niecīga, salīdzinot ar to, ko nodara pati materiālu ražošana: resursu patēriņš, zemes lietošanas pārmaiņas, ūdens patēriņš. Materiālu savākšanai vajadzētu būt pēc iespējas tuvākai ražotājam, veidojot mazākas aprītes cilpas.

– Kāpēc aprītes ekonomikas politikā runā par darbavietu pieaugumu?

– Lai pagarinātu produktu lietošanas ilgumu, darba mūžu, mums vajag ne tikai pārstrādes iekārtas – mums vajag darbnīcas, meistarus, lai produktu pielabotu, un tiem jābūt pēc iespējas tuvāk produkta lietotājam. Tās ir darbavietas! Tas nozīmē, ka mazākiem ražotājiem, mazākiem uzņēmumiem būs labākas izredzes konkurēt tirgū, jo viņi ir tuvāk patērētājam. Nākotnē mēs vairs nepirktu preces, bet gan pakalpojumu – precī ar uzturēšanu. Tas nozīmē, ka arī tad, kad prece izietu no modes, tās īpašnieks vēl arvien būtu ražotājs, viņš to saņemtu atpakaļ, un viņš daudz labāk par citiem zinātu, ko ar to iesākt. Piemēram, ja mēbeles skolai piedāvātu un turpmāk uzturētu vietējais uzņēmums, tas būtu gan labāk videi, gan nodrošinātu darbavietas vietējiem iedzīvotājiem, un tas ir kaut kas tāds, ko multinacionālās kompānijas nevarētu piedāvāt. Varbūt varētu, bet tad tām būtu jāmaina uzņēmējdarbības modelis.

– Tas nozīmē, ka nākotnē daudz vairāk pārdos pakalpojumu, kādas lietas funkciju, nevis pašu lietu? Tā jau ir paradigmas maiņa. Bet cilvēkiem patīk būt īpašniekiem!

– Jā, un tieši te ir jāmaina domāšanas veids. Bet tas mainās. Piemēram, skatoties, kā lielajās pilsētās attīstās auto koplietošana, kas ir daudz ērtāka nekā katram savs auto. Pirms desmit gadiem Vācijā katra jauna cilvēka lielais sapnis bija nopirkt savu auto, bet tagad par to sapņo mazāk nekā puse.

- Jo tas bija viņu vecāku sapnis? Un vecāki to piepildīja?

- Tas nav tikai par vecāku piepildītiem sapņiem. Tas vienkārši ir moderni, stilīgi – iztikt bez sava auto.

- Tad, līdzīgi kā grāmatām, varētu būt arī lietu bibliotēkas?

- Jā, dalīšanās ekonomika šobrīd ļoti attīstās, un tas ir īstais virziens. Dalīšanās dod arī jaunas iespējas patērētājam, piemēram, izīrēt citas krāsas velosipēdu, pieskaņojot to bikšu krāsai. Vakar sarkans velosipēds, šodien zaļš. Tu vari uz vienu dienu atļauties modernāko pieejamo precī!

- Pētot Latvijā skolu rīcību, samazinot pārtikas atkritumus, ievēroju, ka skolas apzināti veido to, ko es sauktu par ēdiena emocionālo vērtību bērna acīs: iepazīstina ar zemnieku, kurš produktu audzējis, vietu, kur tie auguši, paši audzē, paši gatavo...

- Jā, attiecībā uz pārtikas atkritumu samazināšanu tas strādā. Vietēja, pašaudzēta pārtika no vides aizsardzības viedokļa ne ar ko nav labāka par lielaudzētāju piedāvājumu – viņi šobrīd ir tik efektīvi audzēšanā, ka no sistēmiskā viedokļa mēs neko neiegūsim, pārejot uz šo vietējo *uki-puķi*. Svarīgākais virzītājspēks ir vēlme mainīt domāšanas veidu: tas ir mans, tas pieder man. Tas pats attiecas arī uz meistarkafejnīcām («Repair Cafe») un līdzīgākām lietām. Tā ir tik maza niša, ne pārāk efektīva, bet veido citu attieksmi pret lietām: «Es beidzot sapratu, kā strādā mans ledusskapis! Tas kļuvis mīļāks, un esmu gatavs to paturēt turpmākos desmit gadus.»

- Esmu tur ieguldījis savu laiku, savu darbu...

- Jā, un savas emocijas ... Pat daudz vairāk – iepūtu garu. Tas ir cits modelis. Ļoti fundamentālas pārmaiņas, salīdzinot ar to, kā mēs lietojam, labojam, uzturam lietas šodien.

- Nereti notiek tā: videi draudzīgs cilvēks apzināti iepērkas *humpalās*, lai samazinātu ietekmi uz vidi, bet tad viņš saka: «Ai, man to lēto *humpalu* ir tik daudz, ka varu mierīgi šīs izmest un pirkt jaunas!»

- Jā, tā ir problēma arī dalīšanās ekonomikā. Ir nepieciešamas abas lietas – gan piederība, emocionālā attieksme, gan arī pakalpojumi, kas piedāvā lietas uzturēt daudz ilgāk. Vajadzīga arī iespēja veidot emocionālo saikni ar lietām, piemēram, izīrējot to pašu mašīnu. Bet arī mūsdienu pakalpojumu modeļos ir problēmas. Piemēram, mūsdienās uzņēmumi vairs nepērk telefonu sistēmas, jo citi piedāvā tās īrēt un uzturēt, bet tu ceri – tas pagarina lietu darba mūžu. Kas notiek dzīvē? Pēc pieciem gadiem telefona sistēmas uzturētājs saka: «Hei, mums jāmaina jūsu sistēma, mums ir jauni modeļi, simtiem jaunu funkciju.» Bet tu esi apmierināts ar pašreizējo modeli, emocionāli pieķēries, tev nevajag pārmaiņas, visi aparāti strādā! Bet telefonu uzturētājs saka: «Iepriekšējais līgums beidzies, sākam no jauna ar jauno piedāvājumu!»

Mums vajag sistēmu, kas palīdz nodrošināt lietu ilgāku mūžu. Piemēram, šīs straujās pārmaiņas tehnoloģijās nav patērētāju vēlme. Tās sarežģī dzīvi, jo tehnoloģiju jomā, ja mums ir dažādu vecumu modeļi, katram atjauninājumam jābūt piemērotam katra vecuma modelim. Ir jāmainās cilvēku attieksmei – ir jālepojas nevis ar to, kas ir jauns, bet gan ar to, kas ir pārbaudīts, ilgi strādājošs.

- Bet varbūt tas ir tāpēc, ka jaunas lietas ir lētas, un lētas tās ir tāpēc, ka mēs nemaksājam par to ietekmi uz vidi un cilvēku veselību? Kā to iekļaut izmaksās? Ar nodokļiem? Bet cilvēkiem nepatīk nodokļi!

- Tāpēc nepieciešamas daudz fundamentālākas pārmaiņas, ar jauniem likumiem vien to nēpanāksim. Mums nepieciešams palēninājums, bet daudziem, kas piedalās aprites ekonomikas politikas veidošanā, tas nemaz nepatīk. Viņi uzskata, ka mēs varam tāpat

turpināt, varam ātrāk, jo lietas un materiāli turas aprītē. Bet nē, šobrīd mēs esam tālu no tā. Sākumā jāpanāk vielu un materiālu noturēšanās aprītē, tad varam sākt runāt par ātrumu. Daudzi cilvēki, piemēram, Vācijā, saka: «Mēs esam pasaules čempioni atkritumu šķirošanā un pārstrādē – mums nav problēmu, mierīgi varam turpināt izmest lietas, jo tās tiek pārstrādātas.» Bet tas ir pārpratums, tā ir komunikācijas kļūda par to, kas īsti ir aprītes ekonomika. No mums šobrīd tā ir tik tālu kā saule pie apvāršņa.

– Vai tas nozīmē, ka mums vajadzēs daudz vairāk skaidrošanas, sarunu un varbūt arī pilotprojektu, kuri parādītu, kas strādā, kas ne?

– Jā, vajadzēs. Mums ir jāsaprot, kur mēs pašlaik atrodamies. Politikiem arī nav viegli, jo viņi gadiem ir priecājušies par to, ka esam atkritumu pārstrādes sabiedrība, un pēkšņi viņiem jāsaka pretējais – nē, mēs neesam gan! Mums ir jāmaina domāšana. Mums arī jāsaprot, ko nozīmē lietot produktu, ko nozīmē izīrēt, kādi ir ieguvumi, kādi ir modeļi. Un tad ir jāveido tādi apstākļi, kas no tirgus dalībnieku, no piegādes ķēdes dalībnieku skatupunkta padarītu uzņēmējdarbību pēc aprītes ekonomikas principiem par loģisku izvēli. Lai nav tā, ka uzņēmēja vienīgā iespēja ir augt un izkaisīt savus ražojumus pa visu pasauli. Tas nenozīmē, ka sabiedrības labklājībai jākrītas – jo pakalpojumi būs, un tas savukārt nozīmē, ka arī darbavietas būs.

– Bet kā ar to, ka roku darbs mūsdienās vairs nav populārs un neviens nevēlas labi apmaksāt šādu darbu?

– Diez vai tas attiecas uz meistariem, kuri uzturēs un labos lietas. Atkritumu šķirošanas iekārtas nav pievilcīga darbavietas, bet cilvēki, kas pagarina lietu darba mūžu, parasti lepojas ar to, ko dara. Prieks par padarītu darbu. Mums ir jāatjauno lepnums par savu darbu, sasniegto rezultātu – salaboto produktu. Tieši «baltajām apkaklītēm» ir grūtāk saredzēt Darba rezultātu – viņi redz atskaites, grafikus.

Tomēr mums ir jāizvairās no iegremdēšanās pārāk mazās nišās, sakot, piemēram, ka tikai reģionālas un tikai tradicionālas lietas ir labas. Mums jāatrod jauns stāsts, jauna elpa, jaunas emocijas. Ar «tradicionālajām lietām» vari sasniegt tikai daļu sabiedrības, kādus piecus procentus, pārējos – it īpaši jaunus cilvēkus – tas neinteresē. Tāpēc mums ir jāmeklē jauni ceļi, kas ir pievilcīgi daudziem. Mums vajag cilvēkus, kuri eksperimentē, rada jaunas pieejas. Bet to ir grūti stimulēt ar politikas palīdzību. Politikis nevar uzlikt par pienākumu būt radošiem – tā tas nestrādā

–, bet var radīt telpu izmēģinājumiem, atbalstīt «laboratorijas», kur var sākt mazos mērogos, tad jārada iespējas pieredzes apmaiņai plašākā mērogā, lai šīs mazās «laboratorijas», lokālās iniciatīvas kļūtu un sajostos kā lielākas kustības daļa.